

האנטומיה של השיר

בין שלל הנוסחאות המבקשות להגדיר את מהות השיר, ניתן למנות שתיים שכולטות במיוחד; שתי הנוסחאות הללו נהגו בידי משוררים אשר תמהו על רזי מלאכתם. נוסחתו של קולרידג' קובעת: "השירה היא המילים המעולות ביותר בסדר המעולה ביותר". לפי נוסחתו של תיאודור דה-באנוויל¹: "השירה היא מה שנוצר ומכאן שאינו זקוק לתיקון". שתי הנוסחאות הללו מבוססות על הכרה בהירה ביותר של חוקים להם נשמעות המילים בהשפעתן על תודעתנו. המשורר הוא זה המביא בחשבון את כל

ניקולאי גומיליוב (1886-1921)

החוקים המנהלים את מערכת המילים בהן בחר. זה המביא בחשבון רק חלק מן החוקים הללו, ראוי שיקרא אמן-פרוזאיקון, ואילו זה אשר אינו מביא בחשבון אף לא אחד מן החוקים הללו לבד מתוכנן הרעיוני של המילים והצירופים ביניהן, יקרא ליטרטור, יוצר הפרוזה המעשית. תיאוריית השירה כוללת את מניית החוקים הללו ואת מיונם. על תיאוריית השירה להיות דדוקטיבית. אל לה להתבסס על חקירת יצירות שיריות בלבד, ממש כשם שהמכאניקה אינה מתארת את המבנה ותו לא, כי אם גם מאפשרת את פענוחו.

התיאוריה של הסיפורת לעומת זאת (אם תיתכן תיאוריה מעין זו) יכולה להיות אינדוקטיבית בלבד; כזו המתארת את שיטותיהם של פרוזאיקונים כאלה ואחרים; אחרת, היא עלולה להתמזג עם תיאוריית השירה.

¹ תיאודור דה-באנוויל (1823-1891), משורר, סופר, מבקר שירה ותיאורטיקן צרפתי.

זאת-ועוד, לפי הגדרתו של פוטבניה², השירה היא תופעה לשונית או צורת שיח מיוחדת. הדיבור באשר הוא מופנה כלפי מישוהו ומכיל דבר-מה המשותף הן לדובר והן לשומע, כאשר הדובר משייך לשומע תכונות כאלה ואחרות; תכונות בהן למעשה אוהז הוא עצמו. אחת מתכונותיה הבולטות של אישיות האדם היא היכולת להחלקת אינסופית. המילים שלנו מבטאות רק חלקים בודדים מאתנו; פנים בודדים של אישיותנו. אנחנו מסוגלים לספר על רגשי-החיבה שלנו לאהובה, לידיד, לחבר המושבעים באולם בית-המשפט, לחבורת שיכורים, לפרח, לאלוהים. ברור כי סיפורינו בהשפעת הנסיבות, יהיה שונה בכל פעם. רב-גוניותו של השומע קשורה קשר הדוק לעניין זה משום שפנייתנו מכוונת רק לחלק ממנו. כך, בפנייתנו אל הים, יש בידינו להדגיש את הקרבה שלנו אליו, או להיפך, את התנכרותנו; לייחס לו דאגה לשלומנו, אדישות, ואפילו עוינות כלפיו. תיאור הים, מנקודת מבט פולקלוריסטית, אמנותית, גיאולוגית, הקשור לעיתים קרובות לפנייה הישירה, אינו מן העניין, כיוון שברור כי הפנייה, במקרה הנוכחי, אינה אלא תחבולה ושכן השיח האמיתי – אינו אלא הים.

כדי שמילותיו של משורר יהיו יעילות, ומכיוון שבכל פנייה באשר היא טמונה איזו מהות אדנותית, עליו להישיר מבט בהיר אל עבר מערכת היחסים המתקמת בין הדובר והשומע ולחוש בתנאים שבמסגרתם מערכת יחסים זו אפשרית באמת. זהו מושאה של הפסיכולוגיה הפואטית.

בכל שיר ושיר, שני חלקי הפואטיקה המשותפת משלימים זה את זה. ניתן לזהות את התיאוריה הפואטית עם אנטומיה ואילו את הפסיכולוגיה הפואטית עם פיזיולוגיה. השיר אם-כך הוא אורגניזם חי הנתון לבחינה אנטומית ופיזיולוגית.

את התיאוריה הפואטית ניתן לחלק לארבעה מדורים: פונטיקה, סטיליסטיקה, קומפוזיציה ואידולוגיה³. במסגרת הפונטיקה, מתבצע חקר קוליותו של השיר, הקצב, קרי, תחלופת עוצמתו של הקול, הסידור

² א.א. פוטבניה (1835-1891), פילולוג אוקראיני. מומחה לספרות סלאבית. אחראי על פיתוחן של תיאוריות פרוגרסיביות בספרות ובלשנות.

³ איידולוגיה (נגזר מ"איידוס"), כך מכנה גומיליוב את תורת הדימוי במסגרת התיאוריה שלו.

הקומפוזיציוני, קרי, האיכות והקשר ההדדי בין הצלילים השונים, וחקר תורת הסימנות ותורת החרוז מן הפן הקולי שלה.

במסגרת הסטיליסטיקה מתבצעת בחינתו של הרושם הנוצר בידי המילה בהתאם למוצאה, גילה, השתייכותה לקטגוריה דקדוקית כזו או אחרת ומקומה בתוך ההיגד, או בידי קבוצת מילים היוצרות יחידה לשונית שלמה, כמו דימוי או מטאפורה.

הקומפוזיציה עוסקת ביחידות מן הסדר הרעיוני וחוקרת את האינטנסיביות ואת תחלופת המחשבות, התחושות והדימויים הטמונים בשיר. לכאן משתייכת גם תורת הסטרופות, משום שמהלך מחשבתו של המשורר מושפע עמוקות ממבנה הסטרופה.

האיידולולוגיה מסכמת את תמות השירה ואת התייחסויותיו האפשריות של המשורר אל התמות הללו.

כל אחד מן המדורים גולש מבלי משים אל תחומו של חברו ואילו האיידולוגיה מתחברת במישרין אל הפסיכולוגיה הפואטית. לא ניתן ולא רצוי למתוח קווים-מפרידים בין המדורים. ביצירות כבירות, תשומת הלב מתחלקת באופן שווה בין ארבעתם, לכדי מצב בו הם משלימים זה את זה בצורה הדדית. כזו היא שירת הומוס; כזו היא "הקומדיה האלוהית". תנועות פואטיות מרכזיות מקדישות ככלל תשומת-לב מיוחדת לשניים מן המדורים, כאשר הללו מאחדות ביניהם, ובה בעת מפנות עורף לשניים האחרים. תנועות מצומצמות יותר מדגישות מדור אחד בלבד ולעתים רק תחבולה בודדה הכלולה בתוכו. עלי לציין אגב כי האקמאיזם⁴, תנועה אשר הופיעה במחוזותינו לא מכבר, מציגה כדרישתה העיקרית, הענקת תשומת-לב שווה לכל אחד מארבעת המדורים. משוררי קבוצת "Abbaye"⁵ הצרפתית, מצדדים אף הם בדרישות דומות.

⁴ אקמאיזם (ἄκμῆ) שיא, מקסימום, פריחה, לבלוב ביוונית עתיקה) – זרם ספרותי אשר הביע עמדת נגד לסימבוליזם. נוסד בתחילת המאה ה-20 ברוסיה. צידד במטריאליות, דיוק וקונקרטיות של מילים ודימויים.

⁵ Abbaye de cre'ten או קבוצת Abbaye – קהילה אמנותית/ספרותית אוטופית, אשר נוסדה בצרפת בשנת 1906.

הבה ננסה לערוך ניתוח מרובע כזה, על חומרים הלקוחים מסוגת השירה הדחוסה, קרי, שירי עבודת קודש. דיוניסיוס האריאופגני⁶ מספר כי מלאכים, בעודם מאדירים את האל, קוראים: הללויה, הללויה, הללויה. וואסיליי הגדול⁷ מסביר כי משמעות הקריאה בשפת בני-האדם היא: "מהולל אתה אלוהינו". אנשי כנסייתנו מן האסכולה הישנה מזמרים: הללויה, הללויה, מהולל אתה אלוהינו! אצל הפראבוסלאבים חוזרת המילה 'הללויה' שלוש פעמים. מכאן הוויכוח הגדול.

מבחינה פונטית, ניתן לראות בזמרתם של אנשי הכנסייה מן האסכולה הישנה, טרוכיי בן שבע רגליים, עם צזורה⁸ לאחר הרגל הרביעית. מדובר במשקל יציב הממלא את תפקידו בעזרת להטו המרוגש; אצל הפראבוסלאבים, טרוכיי בעל תשע רגליים מתפרק ללא מנוס לשתי שורות של שש ושלוש רגליים. עקב כך, הפנייה מאבדת משלמותה ויציבותה. נוסף על כך, בכל הצמדות של שתי שורות, קצרה וארוכה, אנו שואפים לאזן בין הרשמים המתקבלים מכל אחת מהן בהדגישנו את זו הקצרה ובטשטושנו את זו הארוכה. עקב כך, המילים בפי המלאכים מקבלות גוון של איזה פזמון חוזר; של איזו השלמה למילות בני-האדם, במקום להיות שוות-ערך להן.

מבחינה סגנונית, במסגרת אסכולת העריכה הישנה, התבצעה המרה נכונה של מילה זרה במילה מקומית, לדוגמא: "Avezvous vu" את דודה מאשה?", כאשר במסגרת הסגנון העדכני, "מהולל אתה אלוהינו!" מהווה תרגום בלתי נחוץ בעליל, כמו: "הנכם מוזמנים אלינו ל-five o'clock בשעה חמש". גם מבחינה קומפוזיציונית סגנון העריכה הישן מתעלה על זה החדש, הודות לשיטת שלושת-האיברים המתאימה יותר לתודעתנו מאשר שיטת ארבעת-האיברים החדשה. מבחינה איידולולוגית, אנו חשים

⁶ דיוניסוס אריאופגיטוס – מחברם של כתבים דיים-פילוסופיים. חי באתונה במאה הראשונה לספירה.

⁷ וואסיליי הגדול או באזיל הקיסרי או באזיל הקדוש היווני (379-330 לערך) – פעיל והוגה דעות נוצרי, פילוסוף ובישוף העיר קיסריה מזאקה בקפדוקיה, אסיה התיכונה (תורכיה של היום).

⁸ צזורה – הפוגה מילולית בשיר; מלווה באתנחתת-הגיה סינטקטית.

כי במסגרת הסגנון הישן, ישנה פנייה נפרדת לכל דמות מן השילוש הקדוש, כאשר במסגרת הסגנון החדש, לא ברור למי מכוונת הפנייה הרביעית. נותר רק להאמין שבבוא העת, משוררים ישקלו כל מילה באותה דקדנות בה עשו זאת מחברי שירת הקודש.

(מרוסית: טינו מושקוביץ)